

ДИСКУРСОЛОГІЯ: НАПРЯМИ І ЗАВДАННЯ

(теоретичний огляд)

Томчаковська Ю.О.

кандидат філологічних наук, доцент

Національний університет «Одеська юридична академія»

ORCID 0000-0003-0117-2704

Стаття присвячена розглядові основних напрямів і завдань сучасної дискурсології як галузі лінгвістики. Термін «дискурс» вживається у різних значеннях та є предметом вивчення різних напрямів. Мета статті – надати стислий огляд основних напрямів аналізу дискурсу та окреслити основні завдання дискурсології як галузі лінгвістики. В залежності від методологічної спрямованості дослідники виділяють такі напрями дослідження дискурсу: формальний, функціональний (представлений семіотичним та ситуативним підходами) та діяльнісний. Актуальним є протиставлення особистісно орієнтованого і статусно орієнтованого дискурсу. У першому випадку в спілкуванні беруть участь комуніканти, які добре знають один одного, у другому випадку спілкування зводиться до діалогу представників тієї або іншої соціальної групи. Особистісний (персональний) дискурс представлений двома основними різновидами – побутовим і буттєвим дискурсами. Специфіка побутового дискурсу полягає в прагненні максимально стиснути передану інформацію, вийти на особливий скорочений код спілкування. Буттєвий дискурс призначений для знаходження і переживання істотних смислів, тут мова йде не про очевидні речі, а про художнє і філософське осягнення світу. Статусно орієнтований дискурс становить собою інституційне спілкування, тобто мовленнєву взаємодію представників соціальних груп або інститутів один з одним, з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості в рамках сформованих суспільних інститутів, число яких визначається потребами суспільства на конкретному етапі його розвитку. Серед різновидів виділяють політичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний та масово-інформаційний види інституційного дискурсу. Дослідники зазначають, що наведений список може бути доповнений або видозмінений. Ключовими проблемами аналізу дискурсу залишаються структура та стратифікація дискурсу, встановлення його ознак, одиниць, категорій, типів; з'ясування способів організації різних дискурсивних інваріантів, вироблення методів і процедур аналізу й опису дискурсів.

Ключові слова: дискурс, дискурсологія, особистісно VS статусно орієнтований дискурс, інституційний дискурс.

DISCOURSEOLOGY: TRENDS AND TASKS

(theoretical overview)

Tomchakovska Yu.

candidate of philological sciences, associate professor

National university "Odessa law academy"

The article is devoted to the consideration of the main directions and tasks of modern discourse as a branch of linguistics. The term "discourse" is used in different meanings and is the subject of study in different scientific areas. The purpose of the article is to provide a brief overview of the main directions of discourse analysis and to outline the main tasks of discoursology as a branch of linguistics. Depending on the methodological orientation, researchers distinguish the following areas of discourse research: formal, functional (represented by semiotic and situational approaches) and activity-based. The opposition of personality-oriented and status-oriented discourse is relevant. In

the first case, communicators who know each other well take part in communication, in the second case, communication is reduced to a dialogue between representatives of one or another social group. Personal discourse is represented by two main varieties – existential and everyday discourses. The peculiarity of everyday discourse is the desire to compress the transmitted information as much as possible, to reach a special abbreviated code of communication. Existential discourse is designed to find and experience essential meanings, here we are not talking about obvious things, but about the artistic and philosophical comprehension of the world. Status-oriented discourse is an institutional communication, i.e. speech interaction of representatives of social groups or institutions with each other, with people who realize their status and role opportunities within existing social institutions, the number of which is determined by the needs of society at a particular stage of its development. Among its varieties are political, administrative, legal, military, pedagogical, religious, mystical, medical, business, advertising, sports, scientific, stage and media types of institutional discourse. The researchers note that the list may be supplemented or modified. The key problems of discourse analysis remain the structure and stratification of discourse, the establishment of its features, units, categories, types; elucidation of ways of organizing various discursive invariants, development of methods and procedures of analysis and description of discourses.

Key words: *discourse, discourse studies, personality VS status-oriented discourse, institutional discourse.*

Вступ. За останнє десятиліття «дискурс» став одним з центральних понять у гуманітарній науці, яке використовується у філософії, соціології, політології, лінгвістиці, психолінгвістиці та літературознавстві. Зрозуміло, що семантичний обсяг поняття є різним у залежності від сфери наукового знання і її предмета (Горбунова 2012: 244). Уведення до термінологічного апарату лінгвістичних досліджень терміну «дискурс» (1952 р.) належить американському лінгвісту, засновнику дистрибутивного аналізу З. Харрису (Селіванова 2006: 119).

У сучасній лінгвістиці цей термін вживається у різних значеннях та є предметом вивчення різних напрямів. Мета статті – надати стислий огляд основних напрямів аналізу дискурсу та окреслити основні завдання дискурсології як галузі лінгвістики.

Результати і обговорення. Зацікавленість лінгвістів вивченням дискурсу пов'язана зі зміною пріоритетності предмету досліджень у другій половині ХХ століття, з переходом від вивчення структури мови до її функціонування. Історично поняття дискурс розглядалося з точки зору формальної і функціональної лінгвістики, які згодом увійшли в системний підхід, започаткований у 70-ті – 80-ті роки минулого століття. На сучасному етапі вчені активно намагаються розмежувати поняття «текст» і «дискурс», пропонуючи різні опозиції (функціональність VS структурність, процес VS продукт, усне мовлення VS письмовий текст) (Мартинюк, 2012: 12).

Т.В. Ведернікова в огляді історичних аспектів дискурсології наводить чотири основні визначення дискурсу, перше з яких розглядає дискурс як текст, висловлювання, що заглиблено в певну соціокультурну ситуацію. Це визначення історично передує іншим (Ведернікова, 2017).

Друге значення дискурсу походить від першого і стало результатом розробки Т. ван Дейком концепції комунікативної природи тексту. Це визначення дискурсу в широкому сенсі як складної єдності мовної форми, значення та дії, яка могла бути охарактеризована найкращим чином за

допомогою поняття комунікативної події або комунікативного акту, тобто дискурс у даному випадку дорівнюється комунікативній події (Ведернікова, 2017).

Третє значення дискурсу найбільш поширене у сучасній лінгвістичній літературі, воно виходить з положення французької семіотичної традиції про ототожнення дискурсу з мовленням, переважно усним. Як зазначає Т.В. Ведернікова, «прагматична диференціація всього дискурсивного масиву мови обумовила метонімізацію терміну *дискурс* та використання його в четвертому значенні як дискурсивної практики. Дискурс є комунікативно-прагматичним зразком мовленнєвої поведінки, що відбувається в певній соціальній сфері, яка має певний набір змінних величин: соціальні норми, відношення, ролі, конвенції, показники інтерактивності тощо. Таке значення дискурсу використовується у функціональній прагматиці, полягає у розгляді його як одиниці, форми мовлення, інтеракції, які можуть бути часткою повсякденної мовленнєвої діяльності» (Ведернікова, 2017).

П. Серіо виділяє декілька значень терміну «дискурс»: 1) еквівалент поняття «мова» (за Ф. Соссюром), тобто будь-яке конкретне висловлювання, 2) одиниця, яка за розмірами перевершує фразу, 3) вплив висловлювання на його одержувача з урахуванням ситуації висловлювання, 4) бесіда як основний тип висловлювання, 5) вживання одиниць мови, їх мовна актуалізація, 6) соціально або ідеологічно обмежений тип висловлювань, наприклад, феміністський дискурс, 7) теоретичний конструкт, призначений для досліджень умов виробництва тексту (Серіо 1999: 26-27).

У сучасній лінгвістичній літературі зустрічаємо визначення дискурсу, які поєднують різні інтерпретації цього явища та мають комплексний характер. Ф.С. Бацевич у підручнику «Основи комунікативної лінгвістики» дає таке визначення дискурсу: «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом “форм життя”; залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» (Бацевич, 2004: 138).

В.З. Дем'янков акцентує роль адресата-інтерпретатора у визначенні дискурсу: «У лінгвістичній літературі дискурсом частіше всього називають мовлення (зокрема, текст) в його становленні в уявленні інтерпретатора. Інтерпретатор поміщає зміст чергової порції дискурсу, що піддається інтерпретації, в рамки вже отриманої проміжної чи попередньої інтерпретації. У результаті усувається, при необхідності, референтна неоднозначність, визначається комунікативна мета кожного речення і крок за кроком з'ясовується драматургія усього дискурсу. У ході такої інтерпретації відтворюється «реконструюється» – ментальний світ (*universe of discourse*), в якому, за презумпцією інтерпретатора, автор конструював дискурс. Цей ментальний світ

включає також домислювані інтерпретатором з його неповторним життєвим досвідом деталі і оцінки» (Демьянков, 2005: 49-50).

В розумінні І.С. Шевченко дискурс – це інтегральний феномен, мисленнєво-комунікативна діяльність, яка протікає в широкому соціокультурному контексті; вона є сукупність процесу та результату, характеризується континуальністю і діалогічністю (Шевченко, 2011: 7).

А.П. Мартинюк виділяє наступні напрями досліджень дискурсу:

- **формальний напрям** (тлумачення дискурсу як ієрархічного рівня вище речення, що залишає поза фокусом уваги суб'єкта дискурсу та помилково, на думку дослідниці, приписує дискурсу регулярність структурної побудови за аналогією з ієрархією одиниць рівнів мови, у той час як для нього не існує жодних заданих схем і правил);

- **функціональний напрям** (дискурс трактується широко, як усе те, що говорять і пишуть, тобто як мовленнєву діяльність, яка може реалізуватися в письмовій або усній формі й безпосередньо надана досліднику у вигляді мовного матеріалу у звуковій, графічній або електронній презентації. При цьому текст розуміється як мовний матеріал, зафіксований на тому чи іншому носії за допомогою письма (як правило, фонографічного або ідеографічного)). Цей напрям має такі різновиди:

- *ситуативний підхід* (об'єднує лінгвістів, які наполягають на необхідності розрізняти контекст у вузькому розумінні і власне – ситуативний контекст, який визначається як ситуація комунікації, яка включає умови спілкування, предметний ряд, час і місце комунікації, самих комунікантів, відносини, у яких вони знаходяться);

- *семіотичний підхід* (репрезентований лінгвістами, які розуміють дискурс у соціально-ідеологічному смислі, де він включає відношення влади, політичні погляди й переконання комунікантів. У фокусі уваги дослідників опиняються різноманітні «дискурсивні практики» як тенденції у вживанні близьких за функцією, альтернативних мовних засобів вираження певного ідеологічного смислу);

- **діяльнісний напрям** (основні ідеї діялісного напрямку аналізу дискурсу витікають із тлумачення мови як виду сумісної діяльності, інтегрованої в комплекс когнітивних процесів складної динаміки) (Мартинюк 2012: 12-21).

В.І. Карасик вказує, що аналіз дискурсу – міждисциплінарна сфера знання, що знаходиться на стику лінгвістики, соціології, психології, етнографії, семіотичного напрямку літературознавства, стилістики та філософії. Аналіз дискурсу здійснюється з різних позицій, але всіх дослідників дискурсу об'єднують такі основні посилки:

1) статична модель мови є занадто простою і не відповідає її природі;

2) динамічна модель мови повинна ґрунтуватися на комунікації, тобто спільній діяльності людей, які намагаються висловити свої почуття, обмінятися ідеями та досвідом або вплинути один на одного;

3) спілкування відбувається в комунікативних ситуаціях, які повинні розглядатися в культурному контексті;

4) центральна роль у комунікативній ситуації належить людям, а не засобам спілкування;

5) комунікація включає докомунікативну і посткомунікативну стадії;

6) текст як продукт комунікації має кілька вимірів, головними з яких є породження та інтерпретація тексту (Карасик, 2016: 20).

Істотним, на погляд вченого, є протиставлення особистісно орієнтованого і статусно орієнтованого дискурсу. У першому випадку в спілкуванні беруть участь комуніканти, які добре знають один одного, розкривають один одному свій внутрішній світ, у другому випадку спілкування зводиться до діалогу представників тієї або іншої соціальної групи. Особистісний (персональний) дискурс представлений двома основними різновидами – побутовим (повсякденним) і буттєвим дискурсом. Специфіка побутового дискурсу полягає в прагненні максимально стиснути передану інформацію, вийти на особливий скорочений код спілкування, коли люди розуміють один одного з півслова, комунікативна ситуація самоочевидна, і тому актуальною є лише різноманітна модальна кваліфікація того, що відбувається. Буттєвий дискурс призначений для знаходження і переживання істотних смислів, тут мова йде не про очевидні речі, а про художнє і філософське осягнення світу. Статусно орієнтований дискурс становить собою інституційне спілкування, тобто мовленнєва взаємодія представників соціальних груп або інститутів один з одним, з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості в рамках сформованих суспільних інститутів, число яких визначається потребами суспільства на конкретному етапі його розвитку (Карасик, 2016: 21).

На сучасному етапі розвитку дискурсології немає єдиної типології дискурсу, однак можна виділити структурні та змістові типи дискурсу залежно від поставлених завдань. В.Б. Кашкін пропонує наступні критерії для структурно-формальної типології дискурсу:

- 1) код: вербальний/невербальний, змішаний, креолізований;
- 2) повідомлення: усне/письмове, гібридне;
- 3) учасники дискурсу: монолог, діалог, полілог;
- 4) спрямованість висловлювання (від 1-ї, 2-ї, 3-ї особи) та ін.

Вчений також пропонує структурно-змістову типологію дискурсу відповідно до референційного контексту, тобто соціальної сфери та позиції комуніканта відносно контекстної ситуації:

- 1) сфера дискурсивної діяльності (інституційний, побутовий);
- 2) тема (денотативна співвіднесеність);
- 3) тип тексту за способом викладення (опис, розповідь, та ін.)

(Кашкін 2004: 20).

З позицій соціолінгвістики дискурс – це спілкування людей, що розглядається з позицій їх належності до тієї чи іншої соціальної групи або стосовно тієї чи іншої типової мовленнєвої ситуації, наприклад, інституційне спілкування. Представляється можливим виділити стосовно сучасного соціуму політичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий,

сценічний та масово-інформаційний види інституційного дискурсу. Зрозуміло, наведений список може бути доповнений або видозмінений. Важливо відзначити, що інституційний дискурс історично мінливий: коли зникає суспільний інститут як особлива культурна система і, відповідно, розчиняється в близьких, суміжних видах дискурсу властивий зникаючому інституту дискурс як цілісний тип спілкування (Карасик, 2016: 21).

Завданнями аналізу дискурсу на сучасному етапі є дослідження соціальної, текстуальної та психологічної контекстуалізації дискурсу, його зразків і жанрів із певним набором змінних (соціальних норм, ролей, статусів комунікантів, їхніх конвенцій, стратегій, показників інтерактивності й ефективності спілкування); вивчення закономірностей досягнення комунікантами комунікативної кооперації або чинників породження комунікативного конфлікту, способів реалізації комунікативного суперництва; опис інституційних форм і типів дискурсів тощо. Ключовими проблемами аналізу дискурсу залишаються структура та стратифікація дискурсу, встановлення його ознак, одиниць, категорій, типів; з'ясування способів організації різних дискурсивних інваріантів, вироблення методів і процедур аналізу й опису дискурсів тощо (Селіванова, 2008: 626-627).

Висновки. В залежності від методологічної спрямованості дослідники виділяють такі напрями дослідження дискурсу: формальний, функціональний (представлений семіотичним та ситуативним підходами) та діяльнісний. Актуальним є протиставлення особистісно орієнтованого і статусно орієнтованого дискурсу. Ключовими проблемами аналізу дискурсу залишаються структура та стратифікація дискурсу, встановлення його ознак, одиниць, категорій, типів; з'ясування способів організації різних дискурсивних інваріантів, вироблення методів і процедур аналізу й опису дискурсів.

Список літератури

- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К. : ВЦ "Академія", 2004. 344 с.
- Ведернікова Т.В. Дискурсологія тексту: історія та перспективи. 2017. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/prohramy-vstupnykh-vyprobuvan/485-naukovi-konferentsii-tsdpu/international-scientific-and-practical-internet-conference-foreign-language-in-professional-training-of-specialists-issues-and-strategies/section-1-critical-issues-of-contemporary-philology-literature-and-cultural-studies/6010-diskursologiya-tekstu-istoriya-ta-perspektivi>
- Горбунова М. В. К истории возникновения термина «Дискурс» в лингвистической науке. *Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского*, no. 27. 2012. С. 244-247.
- Демьянков В. З. Текст и дискурс как термины как слова быденного языка. *Язык. Личность. Текст*: сб. к 70-летию Т. М. Николаевой. М. : Языки славянских культур, 2005. С. 34–55.
- Карасик В.И. Дискурсологія как направление коммуникативной лингвистики. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*, no. 1 (21), 2016. С. 17-34.
- Кашкин В.Б. Дискурс: учебное пособие. Воронежский государственный университет. 2004. 76 с.
- Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
- Серио П. Как читают тексты во Франции. *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*: пер. с фр. и португ. М.: Прогресс, 1999. С.102-130.

Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
Шевченко И.С. Дискурс и его категории. Вісник ХНУ. 2011. № 973. С. 6-12.

References

- Batsevych, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi lnhvistyky*. K. : VTs "Akademiia".
- Viediernikova, T.V. (2017). *Dyskursolohiia tekstu: istoriia ta perspektyvy*. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/prohramy-vstupnykh-vyprobuvan/485-naukovi-konferentsii-tdpu/international-scientific-and-practical-internet-conference-foreign-language-in-professional-training-of-specialists-issues-and-strategies/section-1-critical-issues-of-contemporary-philology-literature-and-cultural-studies/6010-diskursologiya-tekstu-istoriya-ta-perspektivi>
- Horbunova, M. V. (2012). *K ystoriyy voznyknovenyia termyna «Dyskurs» v lnhvystycheskoi nauke. Yzvestyia Penzenskoho hosudarstvennogo pedahohycheskoho unyversyteta im. V.H. Belynskoho*, no. 27. 2012, 244-247.
- Demiankov, V. Z. (2005). *Tekst y dyskurs kak termyny kak slova obydennoho yazyka. Yazyk. Lychnost. Tekst: sb. k 70-letyiu T. M. Nykolaevoi*. M. : Yazyky slavianskykh kultur, 34–55.
- Karasyk, V.Y. (2016). *Dyskursolohyia kak napravlenye kommunykatyvnoi lnhvistyky. Aktualnye problemy fylolohyy y pedahohycheskoi lnhvistyky*, no. 1 (21), 17-34.
- Kashkyn, V.B. (2004). *Dyskurs: uchebnoe posobyе*. Voronezhskiy hosudarstvennyi unyversytet.
- Martyniuk, A. P. (2011). *Slovyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoi lnhvistyky*. Kh.: KhNU imeni V. N. Karazina.
- Seryo, P. (1999). *Kak chytaiut teksty vo Frantsyy. Kvadratura smysla: Frantsuzskaia shkola analiza dyskursa: per. s fr. y portuh*. M.: Prohress, 102-130.
- Selivanova, O. (2008). *Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy*. Poltava: Dovkillia-K.
- Selivanova, O. (2006). *Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia*. Poltava: Dovkillia-K.
- Shevchenko, Y.S. (2011). *Dyskurs y eho katehoryy*. Visnyk KhNU. № 973, 6-12.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2021 р.